

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԿՈՄՍՏԻՏԱՆԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

9.

[illegible]

E. 46

ՇԼ ճիւղը ունի երեք բարձրագ.

1. Исходные данные:

2. Է

Զ. Մոյր բարբառ.

3. Արթվիրհի բարբառ

1. ՄԱՐԱՀԱՅԻ ԲԱՐԲԱՌ

Մարաղայի բարբառը կը խօսուի Ուրմիոյ լճին երկու երեսները. արևելեան երեսը կը գտնուի Մարտղա քաղաքը, իսկ արևմտեան երեսը Ուրմիա քաղաքը՝ իր խումբ մը հայ գիւղերով որոնցմէ մաս մը թրքախօս է։ Այս խիստ հեաաքրքիր բարբառին վրայ ոչ ուսումնասիրութիւն և ոչ տող մ'իսկ բնագիր հրատարակուած է։ Պարսկաստան եղած ժամանակս ուսումնասիրեցի զայն՝ Մարաղայի երկու հասուն աշտկերաներու հետ (ՊՊ. Պետրոս Հայրապետեան և Գրիգոր Մնացականեան)։ Այս անտիպ ուսումնասիրութեան համառօտութիւնն է որ կը ներկայացնեմ հոս։

Մարաղայի բարբառին ձայնական դրութիւնը շատ հարուստ է ձայնաւորներու և երկբարբառներու կողմէ (ընդ ամէնը 13 հոտ)։ ահա ասոնց շարքը.

ա, օ, ը, լ, ի, օ, էօ, ու, իւ, ըի, ուի, ըէ, ուէ։

Բաղաձայնները նոյնպէս հարստացած են քանի մը նոր ձայներով. ք, պ, փ, գ, կ, ք, գյ, կյ, քյ, դ, տ, թ, ճ, ծ, ց, ջ, ճ, չ, զ, ժ, ս, շ, յ, ը, լ, վ, է, ֆ, խ, ղ, հ, յ, վ, ն։

Այս ձայներուն մէջ առանձին բացատրութեան արժանի են՝ ը որ կը ներկայացնէ առասկան Է ձայնը, այսինքն խուլ և գոց արտասանուած ը. ըի, ուի, ըէ, ուէ կը ներկայացնեն մօտաւորապէս ըի, ուի, ըէ, ուէ ձայները՝ արագ արտասանուած։ Բաղաձայնները՝ ինչպէս կը տեսնուի, ունին 3 աստիճան (թրթուռ, խուլ և թուլ). բարբառս կը ճանչնայ նաև գյ, կյ, քյ, հյ քմականները և է կիսաձայնը՝ որ ունի անգլիական W գլին արտասանութիւնը։

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատուի են.

Ա > Մրդ. ա կամ օ։

Ն > յէ (միավանկ բառերու սկիզբը), է (բաղմաւանի բառերու սկիզբը), իսկ բառի մէջ է, ըէ, ի։

ի > ի, էե, ը. օր. դարե՛կ կյո՞րը, դպե՛ր՝ տըպըրը.

Ո > Վը (բառերուն սկիզբը). ինչ. ոսպ՝ վըհսպ, որդի՛ վըրը-
թը՛ են. բառերու մարմնոյն մէջ կը գտնայ օ, էօ, ըե, ուէ, ուծ՝
մասնաւոր պայմաններու համաձայն. օր. դործ՝ կուրծ, խոտ՝
խուծտ, հող՝ խուէղ, հոգի՛ խօքը՛, գլուխի՛ կյիւլէօրէլ, եպիսկո-
պոս՝ յըպըսկապընս են:

Ու > ու, ուծ, իւ. ինչ. ջուր՝ ճիւր, տուն՝ տիւն, խուրճ՝
խուէրց:

Այ > է. ինչ. հայր՝ խէր, ձայն՝ ծէն:

Իւ > իւ, ի. ինչ. հարիւր՝ խորիւր, ձիւն՝ ծիւն:

Ոյ > իւ, ուծ. ինչ. լոյս՝ լուծս, քուն՝ քյիւն:

Բաղաձայններուն փոփոխութիւնը ճիշտ նոյն է Վանայ կամ
Ղարաբաղի բարբառին հետ. հ դարձած է միշտ իւ:

Քերականութեան մէջ ամէն ինչ հիմնուած է նմանողու-
թեան օրէնքին վրայ. անուանական ու բայական մասնիկներն
ու վերջաւորութիւնները կը փոփոխեն իրենց ձայնաւորը՝ բառին
պարունակած արմատական ձայնաւորներուն համեմատ: Օրինակի
համար որոշեալ յօդը կ'ըլլայ ա՛ր հթէ բառին վերջավանկին ձայ-
նաւորը աւ կամ ու է. բայց կը դառնայ ու՛ հթէ նոյն ձայնաւորը
ո, է կամ իւ ըլլայ: Սեռականին մասնիկն է ը՛ հթէ բառին վեր-
ջավանկին ձայնաւորը աւ կամ ը ըլլայ. բայց նոյն մասնիկը կ'ըլ-
լայ իւ՛ հթէ ձայնաւորը իւ կամ էօ է. դարձեալ ու կըլլայ՝ ու, օ
ձայններուն առջև, ի կ'ըլլայ՝ ի ձայնաւորին առջև են: Մինչև իսկ
էական բայը ենթակայ է այս նմանողական ձայնափոխութեանց:

Յոգնակիին մասնիկներն են իր՝ միավանկ բառերու հա-
մար, նիր՝ ձայնաւորով վերջացող բաղմավանկ բառերու համար,
ըիր՝ բաղաձայնով վերջացող բաղմավանկ բառերու համար: Հո-
լովման մէջ ձայնաւորի անկում կամ սղում գոյութիւնն չունի.
քթի՛ ըրիթի, մսի՛ միսի, սրաի՛ սիրտի: Բարբառիս ճանչցած հո-
լովներն են՝ ուղ., սեռ.-ար, հայց., բաց. և գործ. շերտոյականը
գոյութիւն չունի հոս, հայցականը Ում ճիւղին նման է. իսկ բա-
ցառականը կը կազմուի է՛ն մասնիկով:

Ինչպէս վերը ըսած ենք, եւ ճիւղին մէջ ներկային բունը
կը կազմուի բային անորոշ ժամանակէն՝ անոր կցելով կամ հետը
խոնարհելով օժանդակ բայը. Մաբաղայի բարբառով կըսուի օր.
իւզէլի իմ՝ կամ իւզէլիմ՝ փոխանակ ըսելու կուզեմ, ուզում եմ՝

(կամիմ)։ Կը մասնիկը կը գործածուի միայն ապառնիին մէջ։ Ամէն տնցեալ ժամանակ կը կազմուի ներկային վրայ աւելցնելով էր մասնիկը՝ առանց զէմբի և թուի խորութեան։ Կատարեալի համար հնարուած է նոր ձև մը։

Ահաւաստիկ ուզեմ (կը նշանակէ սիրեմ) բային ամբողջական խոնարհումը։

Ներկ.	Թար. Բ.	Անց. ապ.
իւզէիմ	իւզած իմ	կիւզիւմ էր
իւզէիս	» իս	կիւզիս էր
իւզէի	» լ	կիւզի
իւզէինք	» ինք	կիւզինք էր
իւզէէք	» էք	կիւզէք էր
իւզէին	» ին	կիւզին էր
Անկատար	Գերակ. Ա.	Բարդ ապ.
իւզէիմ էր	իւզիր իմ էր	իւզօլու իմ
իւզէիս էր	» իս էր	» իս
իւզէէք	» էք	»
իւզէինք էր	» ինք էր	» ինք
իւզէէք էր	» էք էր	» էք
իւզէին էր	» ին էր	» ին

Կատար.	Գերակ. Բ.	Անցեալ
իւզում	իւզած իմ էր	իւզօլու իմ էր
իւզիր	» իս էր	» իս էր
իւզից	» էր	» էր
իւզունք	» ինք էր	» ինք էր
իւզուք	» էք էր	» էք էր
իւզուն	» ին էր	» ին էր

Թար. Ա.	Ապստ.	Հրամ.
իւզիր իմ	կիւզիւմ	իւզիւ
» իս	կիւզիս	մի իւզիւ
» ի	կիւզի	իւզէք
» ինք	կիւզինք	մի իւզէք
» էք	կիւզէք	
» ին	կիւզին	

Ստոր.	Անց.
Իւզիւմ	Իւզիւմ էր
Իւզիս	Իւզիս էր
Իւզիւ	Իւզէր
Իւզինքյ	Իւզինքյ էր
Իւզէքյ	Իւզէքյ էր
Իւզին	Իւզին էր

Ուրմիայ ենթաբարբառը Մարաղայի հետ նոյն է. բայց յաջորդ նմոյշէն կերեալ որ ինչ ինչ տարբերութիւններ կան. օրինակի համար յոգնակիի էր, նէր մասնիկը, որ Մարաղայի մէջ իր, նիր ձեն ունի: Ապառնին կը կաղմուի տիկյի մասնիկով՝ որ անշուշտ պիտի լին մէկ ձեւափոխութիւնն է: Շատ հետաքրքիր է ստացա- կան յօգի գործածութիւնը բայերուն հետ. ինչ. մէ ծի պոննէնտ (մի ձի բռնենք քիզ համար), փտոտէս էրդ (քիզ կը փնտռէր). առակն ասէլի—նա՛ շատ քախցր յէլ՝ ուտէնդ, նա շատ թառ յէլ՝ թալէնդ (ասակը կըսէ. ոչ շատ քաղցր եղիր, ուտին քեզ, ոչ շատ դառն եղիր՝ հետին քեզ): Ստացական յօգի այս գործածութիւնը պարսկականէն փոխառեալ է, ուր կըսուի. օր. didem-et «տեսայ քեզ», binem-et «կը տեսնեմ քեզ» են:

ՆՄՈՅՇՆԵՐ

ՄԱՐԱՂԱՅԻ ԲԱՐԲԱՍԻՆ

1. Մարաղայէն

Դստոնիս ինտն նիշան.

Մէ օր Սօնան ինտն Անդսւնու կիւզիւն իւրիս (իւրիւնց) տղային փոսկըին: Սօնան կասը՝ Անդունին.

— Յոր, էլլի օղորկիւնյ Հորթիւնիւ ախչկան իւզօլու:

— Չէ, Սօնա, մէ էօզգոմնո խիյալ տրո. հոլքոթ հոլ- տուրուն. էն հարուս, յիս ախկատ:

— Չէ, Անդուն, իշքան խիյալ տնէլիմ, հորմէն աղէկյո չիմնուլի գլիննէլ. էսս (հէնց) յիս առէլիմ «էթանյ հորո իւզիւնյ. յա կըտան, յա չին տա»:

— Դէ մըկա քյի էտէնց ի, լաճիքյիրիս (մեր աղան) էլ իւղէլի, շոպպաթ օրա էլչի օղորկու, թօղ էթոն իւղիւն:

Շոպպաթ օրա Սօնան շուսօվ կի զորթնի, սիմալա'րա քի քիցի, չայրո քը խըմին, ա'ննաւն (յետոյ) Սօնան կըլը՝ կէթո իւր քաջու տոնա, Միւրվարին կասը՝ քյի՝

— Այ Միւրվարը՝, ախչի. յէրէկյ իրիկաս (ամուսնոյս) խէտո մէ զա'ղ ինչ խիյալ տրի. իւղէլինչ, Հորթիւնիւ ախչկան առնիւն միւ Միսակին. կիւղիս յոր կօսօրէն սօրա քյէլ էլչի, տըսնինքյ իշ կասին. կտան տյոր, կյոլ շոպպաթ էթոնքյ նիշանա տինիւն:

— Սօնա, մըկա քյի էտէնց ի, յիս էլ շառ կուրախանամ քյի Միսակին փսակէլէնչ, Աշկիս վիրտն, Սօնա, կօսօրէն սօրա կէթոմ քըչարչըրվիմ, ըո'լքյո առնիմ:

Կօսօրէն սօրա Միւրվարին կըլը՝ կէթո Հորթիւնիւ տոնա, նոր ախչկան իւղօլու:

Կէթո տոնա քըթըփը՝, կիկյոն տոնա կըպոցին, Միւրվարին կըմընը՝ նիս, Հորթիւնիւ կնգան պորօվ կըտա, Հորթիւնիւ կնիկյ Նորիկիւն էլո նոր պորօվ կառնը՝

— Փոհ, պորօվ իս էկյի, Միւրվարը՝ քաջի, էթ վո'ր քամին ի քյէզի պէրի տո, աղէկյ ի, հօրտոն մէ կյոլիս միւ տո'նա:

— Չէ, Նո'րգյիւ քաջը՝, մկա էլ չիմ էր կյո, ամմա մէ խէյր պոնը խամա յիմ էկյի:

— Ասա տանիւն, իշ խէյր պոնի խամա իս էկյի:

— Նո'րգյիւ քաջի, աղէյ, թօղ ասիմ. տիս, ղիւզ տ էկյիր իմ ծիր Նուրառին էլչի, կտաս՝ տու, չիս տա՝ մի տու:

— Միւրվարը՝ քաջը՝, յիս չիմ ասէլի չիմ տա, ամմա, իրիկյիս տոնա չի. թօ քիշիրո իրիկյիս կյո, նորմէն խոքոր առնիմ, տանիմ իշ կասը՝:

Միւրվարին կասը՝ Նորգյիւն.

— Ամմա խայիշտ իմ ոնէլի քյի ասիս. ըոլքո կյոլ շոպպաթ նշանա տինիւն, ըիյօլ (մի կերպ) սօրա-յէլ խառնիստ տնիւն:

— Արիւնչին յիւ, Միւրվարը քաջը, յիս կասիմ:

Միւրվարին յէլավ էկավ տուն:

Քիշիրվան Նարգյիւի մարթա էկավ տուն. Նարգյիւզո ասաց իւր մարթուն.

— Միւրվարին էկիր էր միւր ախչկան էլչի. ինչօխ իս տնէլի. կըտաս տյոր, վո'ղո կյոլուց ջուղար տամ:

Մարթա ասաց.

— Ասված շինտխավիր տնի, Միսակա խելթյով տղան-ը.
կտամ. վա՛ղա Միլվարին կյուլուց աստ կտանյ.

Նորվուգո Միլվարին էկավ Նորգյիզի կը՛շտա, ասաց —
Տալէհյ.

Նորգյիզն էլ ասաց.

— Կտանյ, հէր չիյն տա. Մարթըս տին էթուէն սորա է-
կավ, ասը՛մ. էն էլ ասաց կտամ.

Կյիւրտկյի օրա Սօնան, Միլվարի ինոն Անդհանա կինոցը՛ն
շիրինիյ խմուլու. շիրինիյո խմէլէն իրիք. շապարթ սորա հագրը-
վան խառնիսի թողորիւն տընուլու. խառնիսի թողորի՛քյո
ասնէլէն սորա, ըաշլամըլը՛ն խառնիսո. ըմմըն մաթնիւրին
կանչը՛ն, խառնիսի խոքոր տուվը՛ն. Ղառչին քիշիւրո խինո
տիրը՛ն, սորավան քիշիւրն էլո վանկա կըռը՛ն. Փանկա կոլուց
խոլոթ ին էր քիցէլի խառու կուծխա. ըուլոլում (յիտոյ) ասէ-
լին էր «Ասվա շինտխավիր տնի»:

Նառսուն ժամտունէն խանէլէն սորա Անգուն ինոն Սօնան
խաղալով խառսուն պէրը՛ն տուն:

Ձ. Ուրմիոյ ենթաբաժանէն *)

Իքիաղաջ գիւղէն

Մէ օր գնացիմ խասամ գետի յէրգա. մէ պծառ կակուղ իմ
էր քէլէլի (մի քիչ հանդարտ կերթայի). գետա էնէնց ջօշմիշիւր
էր՝ յէրգէրէն թալէս էր ճիւրա. իշկացիմ տըսամ մէ տէրտէր՝
ուր տէրօխնին, մէ կաշա (ասորի քահանա)՝ ուր տէրօխնին, մէ
մալլա էլ՝ ուր կնիկա- մէյն էլ մէ ծի կար կշտէրա: Նա՛ տէրտէրա
էյթիըար էր անէլի տանց մօ՛տա մնալ ուր կնիկա, նա կաշան,
նա մալլան: Մէ ծի կա տանց մօ՛տա, վէր տիկյի (պիտի) տար-
մօվ ճուխտ ճուխտ ըսնին մէկյէլ իրէսա: Մըկը (հիմակ) իշխօ
տնինք վէր կնիկէրա չը մնան օտար մարթու մօ՛տա:

Իսսղու գիւղէն

Մալլա Նասրադիւնա մէ օր իշէրա խառիր էր տէմա՝ էթաս
էր: Կյըննաց ըլավ կյատիւկի (ձոր) վօ՛տա. մէ մարթ տար տէմ

*) Հագորդեց ուր. Դալուսա Իսքէնդերեան՝ գաւառական տեսուչ Ուրմիոյ
գալրօցներու:

առէց, առաց, տիւն գլինաս յէս յէփ կմէնէմ, ասա տըսնիմ: Տէփ (յիսոյ) էն իշկաց էտ մարթա մի թահար մարթ ի, յէտնար— տէփ առաց, էշա կյատուկէն ըլելուն տիկյի օխտ տիր տուի. խէտ օխտ տիր տուէց՝ տէփ էն վախտին տիւն կմէնէս: Խա, տէփ էշէրա կէնց կյատուկա. գլօխա ըլելուն օխտ տիր էշա տուէց: Մալլան ինկյով պարզվով, առաց, յէս մէռամ: Տէփ ֆնաց տաղա, էշէրա հորը մէկյա մէ թէխ կլննացին. մէ կլէլ ըկով տաղ՝ էշէրէն մէկյա կյէրով. առաց, Մալլա Նասրադինա չմէնէր՝ մըկը կլէրա էշա չէր ուղջ՝ Տէփ մալլան ըլով էկով թէխ տննա, իւր կնկյան առաց, յէլ քէլ տուր արկյէցին ասա վէր մալլան մէտիր ի, տանինք խօրինք իւրա: Ըլով կլննաց տուր ու տըր— կյէցին կանչէց, տարան տալա (զդա) խօրին: Ասաց, մէ էրթիս թօղ, դոն ըտ դո ընձի խաց պէ թալ. ֆնաց էտ մարթա տաղ: Տարմէն յէտի մէ կաթըրխանա էկով, տար կյէրէզմանը կուշտէն ընանէսէն էր. էն օրն էլ տար կլննիկա, մա՛սալա, իշ էր խաց պէրի. կլէօխա էն ծակէն պոնցրացուց (յանի իշկաս էր հա) իշկամ խաց պէրից: Կաթըրքյէրա խոնան, պէն էլ չինի աման էր. առնը ամմէն ավին կօտուին. տէփ էն կաթըրքինէրա փոտտին էն տէղա, ասին մէ իշկանք՝ տանք ինչէն խոնան. իշկացին մէ կյէրէզմանը վրո մէ էրթըսը պէս ծայ կա: Տէփ բոնտ արին (ուզիցին) մէ դէն մէ փէտ պարզէն. տէփ փէտա պարզին, ը՛, տէփ էն դէն ծէն տըվից մալլան կյէրէզմանը՝ մէչէն. շատ մի պարզէք, կը կըպնը աշկյիս. տէփ տոնք ասին. հօ՛ հօ՛, կա չկա դէտ (այդ տիղէն) էն խոնէ (թրտնէր). դէտ կլօխա խանիր ի... քակին տարա, խանին կաթըրքինէրա. տէփ տարա բոնտ արին թըփէլ. շատ թըփըն, էնզըզը թըփըն իւր..

2. ԽՈՅԻ ԲԱՐԲԱՌ

Խոյի բարբառը ընդարձակ տարածութիւն ունի. նա կը բռնէ ոչ միայն Խոյի, Սալմաստի և Մակուի գաւառները Պարսկաստանի մէջ, այլ և Ռուսաստանի մէջ Իգդիր և Նախիջևան: 1828-ի պարսկահայոց մեծ պաղթականութեան ժամանակ Սալմաստի հայոցմէ շատեր՝ եկան հաստատուեցան Ղարաբաղ, ուր հիմնեցին Կորի, Ալիզուլի, Մուղանջուղ, Քարաշէն գիւղերը Զանկեզուրի գաւառին մէջ և Ալիու, Անգեղակոթ, Ղուշչի-Քազաքէնդ, Ուզ, Մաղրա, Բալակ, Շաղսա, Լծէն, Քարաքըլիսա և Ներքին-Քարաքըլիսա գիւղերը Սիսիանի գաւառին մէջ:

Խոյի բարբառը աստիճանաբար չէ տակաւին. նոյն բարբառով գրութիւններ կան Էմինիան Աղզագը, Ժողովածուն մէջ՝ հտ. Բ. էջ 300—304 և Դ. էջ 343—350: Աւելի կարեւոր են Ն. Տէր-Աւետիքեանի՝ «Ուսանաւոր աշխատութիւններ և Նշանադրութիւն Պարսկաստանից պաղթած Խոյեցոց բարբառով» (Վաղարշապատ, 1900), և «Բանաստեղծութիւններ և Կիրակոսի հարսանիքը» (Վաղարշապատ, 1903):

Այս հատուածներուն ըննութեամբ կերեայ որ Խոյի բարբառը կը բռնէ միջին դիրք մը Մարաղայի և Վանի բարբառներուն մէջտեղ: Իր քերականական կաղմութիւնը նոյն է Մարաղայի բարբառին հետ, բայց ձայնաբանական օրէնքները Վանայ բարբառին նման են. ուրիշ խօսքով Խոյի բարբառը աւելի մօտիկ է գրաբար հայերէնին քան Մարաղային:

Աւելորդ համարելով ծանրանալ այս արդէն պարզուած հրեոյթներուն վրայ, ընթերցողը կուզարկենք յաջորդ նմոյշին:

ՆՄՈՅՇ

Խոյի ըարըստէն *)

— Այ մառթ, տիւ գինաս որ խտ ախչիգյա ճոչացալ, մառթի էթալու խասալ. տոնա չի սրփի, չի ալըլի, աման-չամանո չի լիա, տուովէբբյա կեխոտ կը թօղնի. շատ էլ որ խտը իյնես, դաստէ կղարկի կը կոտոտի, յանի ինչի՞ր. — Իմանան որ տանելու խասիր իւ էնէնց էլ տղան. հալա մէ յէլ, քէլ մաի փայսն (գոմ)՝ տես, լինչ կոտոտա. էն հէյլան քյալերա, գյամէշքերա, կովերա ընչիւկ Վղերա թաղվիր են կվի մէջա. տիւ հէնց գինաս որ Կիրակոսա մէղի խմա պան ի անէլի՝ մեր տոնա ալըրիր ի վայ վայի որ ասես «ա՛յ ըալամ, էտէնց չեն անի», յէտ ի դառնալի խինդ խայիր քյաշում (յիշոց) ի տալի. ասէլի «Ալլահ վարա (Աստուած տայ) զըմէն էլ խառնեն». յանի ինչ ի, իմացէք որ յէս էլ փառյվէլու խասիր էմ. կօ էտէնց, այ մառթ. մկա տիւ գինաս:

— Աշկըս լճս. մենք փառյվանք՝ մեր կլօխա յեղոտալ, թող էն էլ փառյվի, ըալքի մեղրոտի. էն հալա յէրէյվանք քյօ լիւսն ի. մկալուտ սաքաք ըլինք, մէ անծոտ պուճուճակ ախչիկ էլ դար խմա ուղենք, խա՛լխա միգի լինչ կասեն. չին ասի «յանի քո ինչ դայդա էր՝ մկալուտ մեխկի տապրակա կախին էն խեղճ տղայի վղէն». յէս դալաթ կանեմ՝ դարա սաքաք չեմ ըլի. դար պէրնէն հալա կաթի խոտ ի իկյալի:

(Կիրակոսը կ'աղաչէ մօրը):

— Նանա ջան. էնը խօքուտ դուրքա՛ն նանա. տիւ իմ աղէկյա ասա ըաքայիս կոչոտա. տալարն էլ կպախեմ, տան զըմէն պոտնի վրան էլ սիրտ կը ցալցուցեմ. հէնց էն դըղայի որ՝ մէ դայիմ կպնես ըաքայիս յախան, որ մէ խմ ասի, քօլ ի. ամա էտ էլ քեղի ասեմ որ Ղուլինեն Ծահբաղի ախչիկ Նիդյարէն սալայի՝ որ վիզս կռէք՝ ճոկ մառթու ախչիկ չեմ առնի հմ:

(Մայրը կը համոզէ ամուսինը, որ կը պատասխանէ).

— Այ՛ կնիկ, չոնքի որ ասէս ես, թող քյօ խաթրն էլ խօշ ըլի. ըալքի սաղ չմնացինք մեռանք. սաղ իրջան Կիրակոսին փառկենք, յէս ինան տիւ էլ դժօլ զոռնայով մէ աղէկ քէ՛ֆ անենք,

*) Տես Ն. Տէր-Աւետիքեանի, Ոտանաւոր աշխատութիւններ և նշանադրութիւն, էջ 46—49:

զիւլաշ կպնենք. ջաղնա՛մա. դարմէն յէտ լինչ կըլի՝ թող ըլի. ամա տիւ էտ ասա, վրբ ախլիկյա ուզենք, որ համ արուուով ըլի, համ ղայրաթով. խորորթի ըլի, որ մեր մատէն փուշ խանիւ (ներս կը մտնէ Կիրակոսը), Կիրակոս, ա՛յ ըսլամ, նանաստ ասէլի որ քեզի փսակենք, մկա ախ. լինչ ես ասիլի. ուզես ես թէ չէ. յա վրբ ախ-չիյն ես ուզիլի. մէ աղվերթա ասա ըշկամ. էլ ամչընալու վախտը չի:

— Յիս չեմ ուզելի փսայլիւ. նանաս ի՛ որ կպիր ի յախաս, քշեր-ցերէկ ասէլի՝ «տկի (պիտի) քեզի փսակենք». մկա տիւ պի-նաս, նանաս. յես էթաս եմ փայլան՝ տալարին յէմ տամ. համա, նունա, էն ասածս ի հա, Նիպարա:

— Ձիւնալի, Ղուլիկնց Շահբաղի ախչկա խտն ի, ընձի ասիւր ի. «կուզէք էն ի, չէք ուզի՝ կլեմ կլոխ կվերցեմ՝ անէն կէթամ. իմ ուզածս Նիպարն ի, Նիպարա:

— Ի՞շխօ մայար Շահբաղին էնէնց խասած ախչիկ ունիւ Մենք ուշապար մաութ ենք, մեր տան ջաղէ՛լա տկի մէ պծառ (քիչ մը) էլ ծիւղով-ոտով ըլի, պտնի մէջ էփած ըլի, կանոխ մեր տան պանա, տաշտի ըժա՛րա (բաղճան) ախա կիկյա. էնէնց ըլի որ՝ ինկերէ, տրկեցէ յէտ չմնանք: Շատ խարսնեւ տաիւր եմ, որ իրկըլըկէն կլոխքերա անես ես պո՛ռցա, ընչանք լոս խաւով մոփես ես. չէն ասէլի, ախար սափորքերա տաւտակ ի, ճուր տկի պերենք, ալիւ տկի անենք, տունա, քիւչան զըիլի ձեռէն ըլիւր ի իշխօ փողոցա. տանմա ես էն Յարթինէնց խարսա, մաութու դար պէսա մէ խարս ըլի, թող մէ աշկն էլ կոր ըլի:

3. ԱՐԹՎԻՆԻ ԲԱՐԲՍՈՒ

Արդուին (կամ Արթվին) քաղաքն ու գաւառը կը գտնուին Բաթումէն դէպի հարաւ. այս գաւառն ունի երկու գաւառակ՝ Արտանուշ և Շաւշէթ-Իմերխէվ: Արդուին քաղաքն ունի 1200 տուն հայ բնակիչ, որմէ 230 լուսաւորչական և ֆնացեալը կաթողիկէ: Արդուին հայ գիւղ չունի իր շրջակայքը: Արտանուշ աւանն ունի միայն 200 տուն կաթողիկէ հայ: Արտանուշ գաւառակին մէջ կան հետեւեալ հայ գիւղերը.

1. Տանձուտ. բն. 110 տուն հայ և 5 տուն կաթողիկէ.

2. Նորաշէն. բն. 22 » »

Շաւշէթ-Իմերխէվ գաւառակին հայ գիւղերն են. 1. Սաթլեւ (բն. 65 տ. կթլ. 17 տ. հայ). 2. Մամանէլիս (12 տ. կթլ.)

3. Օբրոբակերտ (160 տ. հայ). 4. Փխիկուր (25 տ. կթլ.):

Արտանուշէն դէպի արեւելք կը գտնուի Արտահան, իսկ դէպի հարաւ Օլթի:

Յիշեալ շրջանը ունի առանձին բարբառ մը՝ որ կը պատկանի եւ ճիւղին և կը բռնէ Կարնոյ, Քոյի և Թիֆլիսի բարբառներուն մէջտեղը:

Այս բարբառին վրայ ոչ մէկ ուսումնասիրութիւն և ոչ սող մը բնագիր կայ հրատարակուած, ուստի յաջորդ տողերը իմ անձնական հետազոտութեանս արդիւնքն են՝ Բաթումի մէջ քաղուած գաղթական Արթվինցիներէ:

Արդուինի բարբառին ձայնական դրութիւնը Թիֆլիսի բարբառին նման է. կը ճանչնայ քաղաձայններուն երեք աստիճանները. այ երկրարբառը կը վերածուի է-ի. ինչ. էս՝ այս, էդ՝ այդ, էն՝ այն, էլ՝ այլ, էծ՝ այծ, էզի՝ այգի «Համար» բառը դարձած է Թիֆլիսեցոյ նման համալ: Շատ հետաքրքիր երևոյթ մ'է վ ձայնին անկումը «վիրայ» բառին մէջ, որ դարձած է ըա. ինչ. քարի ըա՝ քարի վերայ, ձիու ըա նստա՝ ձիու. վրայ նստայ, ծա-

որի րա վեր անցաւ՝ ծառը բարձրացաւ: Հ ձայնը խ-ի չի վե-
րածուիլ՝ հակառակ Մարտիկայի և Ոոյի բարբառներուն:

Հոլովման մէջ բացառականի մասնիկն է մէն. ինչ. Արթ-
վինումէն, Սավէթումէն, հետնէմէն, ասիկա՝ ինչպէս գիտենք՝
Թիֆլիսի բարբառին յատկանիշներէն մէկն է: Նոյնպէս է նաև
յոգ. սեռ. էրու ձևը. ինչ. ծառէրու, ծիէրու ևն: Ներգոյականի ում
ձևը սովորական է. մէշում, օրում:

Բայերու խոնարհումը Թիֆլիսէն կը տարբերի. ներկայի
ում մասնիկը իսպառ գոյութիւն չունի. այս ժամանակը ըստ
Ոոյի բարբառին կը կազմուի ելիս, ելի ձևով. ինչ: խօսելիս էմ,
փնտռելիս է, ըլնելի է՝ լինի, չէմ կա կամ չէմ կայի էրթլի՝
չեմ կրնար հրթալ, վօ՞րտի էս էրթլի՝ ո՞ր կերթաւ, չէմ կայի
խօսելի՝ չեմ կրնար խօսիլ: Ապառնին կը կազմուի կու մասնի-
կով. օր. կու աշին, կու դուս գա, կու փնտռին ևն: Թէ կատար-
եալին և թէ ապառնիին մէջ և ձայնաւորը կը դառնայ ի. օր. աշից,
փնտռից, կու աշին ևն: Առանձնապէս հետաքրքիր ձև մ'է հրա-
մայականի երկրորդ տեսակը. ինչ. գրի'ս ա, խօսի'ս ա, որ կը
համապատասխանէ Պօլսոյ չգրն'ս (գրէ), չխօսի'ս (խօսէ) հար-
ցականաձև հրամայականներուն:

ՆՄՈՅՇ

Արթվինի բարբառէն

Առաջ Արթվին շէնլիկը տառնըհինգ տուն է եղէ. բօլօրը
մէշու, էն մէշումը Սավէթումէն կու աշին օրը (որ) Արթվինու-
մէն մուխ կու դուս գա. գուգան կու փնտռին խիտը (վրաց. կա-
մուրջ). շէն կա (չեն կրնար) գտնի օրա ճօրօխը անցնին. էտէվ
մէկ ավջին գէյիգի հէտնէմէն գալիս է օրը դարնէ. առաջէվան
կայը է ըլնէլի. կայը էղած վախտին փնտռելիս է վճրանց դնաց:
Աշից օրը խիտը գտավ. խիտն էլ փոռցէլը (վրց. մացառ թէ
բաղիդ) փաթըթած է. Էնդադուր արավ օրա խիտը անցավ էն-
թին: Վէր անցավ օրմընումը, փնտռից ու շէնլիկի տէղը գտաւ:
Իշտէ՝ էնդօր էտէվ, էֆէնդիմ, օրմանը կօտրէցին, էնդէղը քա-
ղաք շինէցին, իշտէ՝ էնդէղը էղավ Արթվին:

Էն գտնօղ մարթու անունն էլ Արութէն է եղէ, էնդօր վրա
դրէլ է Արթվին: